

Академик Гане Тодоровски

СЛОВО ЗА СТЕРЈО СПАСЕ

(90 години од неговото раѓање)

Ова мое излагање е засновано главно врз основа на мои поранешни белешки, изнесени како предговор во веќе споменатиот роман „Зошто“ (PSE), во 1992 година преведен и објавен на македонски јазик од Фадбарда Кабаши, белешки што се плод на едни мои љубопитства и интереси за албанската литература и посебно за Стерјо Спасе, со кого имав во животот повеќе средби и разговори и тука и во Албанија (Тирана), каде сум бил на гости и во нивната куќа, поканет од неговиот син, уважениот и тука присутниот Илинден Спасе. Тогаш имав можност од прва рака да понесам знаење, така да се каже, за оваа мошне интересна творечка личност на албанската литература, па овдека сега ќе изнесам едни поопшти видувања за книжевниот феномен Стерјо Спасе којшто на македонски јазик е веќе претставен низ неколку (четири) изданија од неговите дела и веројатно овој наш денешен собир во чест на неговото раѓање и петнаесет години од смртта на авторот ќе ја поттикне нашата културна средина да продолжи и понатаму со објава на дела од оставината на овој мошне продуктивен творец. Во тек се договарања и на наши албанолози и македонисти да се преведе уште нешто, т.е. да се реализира таканареченото приопштување на делото на Стерјо Спасе, коешто е исклучиво пишувано на албански јазик и кое треба да биде инкорпорирано во тековите на современата македонска литература и особено во подрачјето на нашата книжевна наука.

Значи, Стерјо Спасе, е автор на еден доста богат белетристички опус (тој главно се изразува во областа на прозната белетристика, во жанровите на расказот и романот) и на други пројави на книжевната реч (есејот, критиката, литературната наука, преводот), Стерјо Спасе спаѓа во категоријата плодни автори и остава зад себе доста богато и разновидно книжевно дело. Во литературата влегува мошне млад, како дваесетгодишник, и присуствува во неа перманентно од близу шест децении. Неговото творештво е преведувано и на други јазици - на англиски, на бугарски, на кинески, на виетнамски, на грчки, на германски, на руски, на полски, на арапски, на турски, на француски, на монголски итн. Значи станува збор за еден доста познат автор и вон културните и јазичните граници на Албанија.

Роден е во Мала Преспа, во селото Глобочени или Гломбоч на албански, крај во кој живее, знаеме, македонско население, крај во кој се говори еден дијалект мошне близок до нормите на македонската литературна реч. Тоа е фактички дијалект кој е близок до охридско-преспанските говори. Од моите средби со Стерјо Спасе понесов, на времето, нешто што може да се каже како восхит: Бев изненаден, како може еден човек што воопшто не бил во Македонија, толку убаво да владее со македонската литературна реч? Бездруго тоа се должеше и на неговата наобразба, но исто толку се должеше и на она што го понел од изворот т.е. од роднокрајната реч.

Беше многу близок со битолчанецот Никола Беровски којшто по завршокот на Втората светска војна доаѓа во Албанија, во областа на Мала Преспа за учител и главно останува таму сè до крајот на својот живот. (Ете тука меѓу нас е Тодор Чаловски, којшто имаше прилика многу добро да се познава со Никола Беровски и како претседател на Друштвото на писателите на Македонија да го покани да гостува кај нас во РМ, па тогаш имавме бројни средби). Никола Беровски и Стерјо Спасе беа неразделна двојка, тие беа носители на културната акција на Македонците во Албанија, ја раздвижија масата на нашите сонародници таму во Албанија. Сме понеле за нив обајцата многу убави впечатоци.

Стерјо Спасе, од она што треба да го кажеме за неговиот живот, е човек што ги завршил сите степени на своето образование во Албанија: основното училиште во родното село, гимназијата во Елбасан, факултетот во Тирана, а подоцна имал прилика да престојува за дополнување на образованието и во Италија и во Русија. Тоа ќе бидат престои што ќе се одразат во неговото творештво, мошне претенциозно, мошне плодно.

Во 1929 година стартува во албанската литература со текст насловен „Кој трпи, тој добива“, всушност негова најава на неговата идна богата публицистичка дејност, па потоа ќе издаде монографии за Мала Преспа, додека некаде кон 1934 година ќе стартува со романот „Зошто“.

Книжевната дејност на Стерјо Спасе е мошне разновидна: пишуval текстови за потребите на училиштата, бидејќи долги години бил просветен работник. Преведувал од други литератури на албански јазик, особено од словенските јазици, но и од европските. Издава неколку збирки раскази: „Младешки венец“, 1934; „На крилата на една жена“, 1934, „Невеста без дулак“, 1944, „Поздрав од селото“, 1958 итн., но највеќе се пројавува со

своите романи (десетина на број) - „Зошто“, „Афродита“, „Тие не беа сами“, „Афродита повторно на село“, „Огнови“, „Будење“, „Покрај езерото“, „Факлоносци“, „Или смрт или слобода“, „Востаници“ итн. Од неговата плодна преведувачка дејност, треба да се спомене, дека на албански јазик ги преведе романите „Јадници“ од Виктор Иго, „Колибата на чичко Том“, од Хариета Бичер Стоу, „Снаа“, од Георги Караславов, „Под игото“ од Иван Вазов, „Албена“ од Јордан Јовков, еден од најдобрите бугарски прозаисти, како и една антологија на бугарската поезија, а пишувал предговори за албанските преводи од поезијата на Вапцаров, Смирненски (бугарски автори од македонско потекло).

Првиот роман што е преведен на македонски јазик од богатата белетристичка ризница на Стерјо Спасе е всушност и првиот негов воопшто објавен поголем текст - „Зошто“, дело со кое тој ја зацртува својата богата прозна врвица во албанската литература и го свртува вниманието на албанската литературна критика, на албанската јавност воопшто. Овој податок кажува дека потоа забрзано ги искачува скалилата на успехот во албанската литература во која, веќе рековме ќе биде присутен близу шест децении. Треба да кажеме дека на македонски јазик, но не во Македонија, туку во Албанија е објавен и романот „Тие не беа сами“, 1952, во Тирана во помал тираж и на понизок печат, за потребите на македонското население во Албанија. Преводот е на Никола Беровски. Веројатно ова дело треба да се најде на приоритетната листа на творбите на Стерјо Спасе што ќе треба во блиско време да се објават во Македонија.

Во предговорот на ова дело („Тие не беа сами“) што го пишува Никола Беровски се изнесуваат некои факти што овдека делумно ги соопштуваме, имено дека издавачкото претпријатие „Наим Фрашери“ од Тирана, издало избор од осум книги од Стерјо Спасе. Истово издание ќе биде преобјавено и во Приштина, во издание на „Рилиндија“. Во 1951 година Стерјо Спасе објавува една своја граматика на албански јазик. Ова го кажуваме како информација за ширината на неговите книжевно-историски и лингвистички интереси и љубопитства, потоа има пишувано за фолклорот во Албанија, и на Македонците од Мала Преспа, за кое ќе зборува Марко Китевски. Инаку, ќе кажам дека во тие низи од успешни пројави, тој е често наградуван во рамките на албанската културна средина.

Од разговорите што ги имав во текот на своите средби со Стерјо Спасе, особено во Тирана, кога една наша делегација од Универзитетот „Кирил и

Методиј“ во Скопје присуствуваше во Албанија во 1980-тата година и кога Стерјо Спасе ни обрна посебно внимание и грижа при престојот и издвои часови за разговор, имав прилика да разберам дека Стерјо Спасе имал добри контакти со некои актуелни македонски автори од тоа време, особено со Димитар Митрев, кој како ректор на Скопскиот универзитет го поканува лично да престојува во Македонија и тоа Стерјо Спасе го чини, и дел од тие негови впечатоци од Македонија тој ги изнесува во книгата за која требаше денеска да говори Владо Ивановски, кој му беше определен како придружник во текот на посетата во Македонија; потоа посебен интерес за делото на Стерјо Спасе пројавува на времето и писателот Владо Малески, тогашен титулар на Републичката комисија за културни врски со странство. Впрочем, овде ќе треба да кажеме дека Владо Малески меѓу другото важеше и за одличен познавач на албанскиот јазик, бидејќи поминал како дете и јуноша долги години во Албанија, во Скадар, каде што татко му држел фурна за леб. Стерјо Спасе носеше убави спомени за овие наши автори. Посебно сакам тука да ги нагласам контактите на Стерјо Спасе со Живко Чинго. Стерјо Спасе одгледува кон личноста на тогаш младиот Чинго мошне високо мислење и почит, па претпоставуваме, дека во оставината на овие писатели во блиско време ќе се изнајдат и писмени траги за нивното меѓусебно уважување.

Сето ова го кажувам, бидејќи знам дека зборувам главно пред книжевни работници, коишто во книжевната наука ги ценат тие контакти меѓу писателите.

Со романот „Зошто“ Стерјо Спасе стекнува глас на писател кој во прозната белетристика има што да каже и открие. Во романот на младиот раскажувач втисната е делумно и индиректно неговата животна повест; вклучен е обид да се изнесе едно недоволство од одредена стварност, еден своевиден индивидуален бунт против таа стварност, раскин со средината и традицијата со сè она што му тежи на младиот човек, на оној човек што е распнат на преминот село – град, процеси што тогаш, во негово време започнуваат на Балканот да ја менуваат таа релација (село – град) низ забрзани текови. Тоа значи раскин со патријархалниот морал, со товарот што се подразбира како оков на феудалното поимање на животот, и така натаму. Така следиме жестока осуда на животот, од страниците на ова дело порабено со едно трагично финале - самоубиство на главната личност Џон

Завери. Песимизам и нихилизам сеат страниците на романот што носи некаков обвинувачки наслов. Очевидно маѓепсан од силното влијание на литературата, на литературната реч и она што го подразбираме како литературна лектира пред сè од делото на германскиот писател Јохан Волфганг Гете - „Страданијата на младиот Вертер“, како и од идеите на германските филозофи: Шопенхауер, Ниче, на данскиот филозоф и писател Серен Киркегор, младиот Спасе ги црпи своите љубопитства од духовниот живот на Европа, на свој начин се приопштува кон нив, на свој начин ги впира тие идеи и на свој начин ги лоцира или ги втиснува во јавноста на својата земја.

Јунакот на романот „Зошто“, Џон Завери, во дневнички записи ја бележи сопствената вознемиреност пред животот и во таа омилена форма на сентиментални поети, поети од предминатиот век ја раскажува својата разочараност во животот. Иако и кај Гетеовиот јунак среќаваме восхит од природата, апотеоза на слободното чувствување и филозофски рефлексии низ кои се преточуваат сознajiбите за животот изнесени во црна диоптрија. Џон Завери е обезнадежен млад човек, којшто ја загубил верата во животот. Неговата религија на срцето е загубена. Се чини, разумот не е ни во силата да ја објасни, ни да ја изглади несогласноста меѓу стварноста и идеалната претстава за светот. Џон Завери ја одбира самоосудата за некорисност и излишност. Се смета себеси за непотребен. Неговите пренапнати филозофски дискурси постојано инсистираат на сознajiби за јаловоста на живеењето. Бројни се неговите умувања за самотијата, љубовта, збунетоста пред феноменот на живејачката, длабоките разлики помеѓу градот и селото, опсесијата со жената, поимањето на чистата љубов. Овие вертеровски навики ги споменува авторот во третото поглавје на романот, кога Пола, девојката во која е вљубен Џон го открива меѓу книгите на главниот јунак прочуеното дело на Гете.

Сепак, главниот јунак на романот „Зошто“, Џон Завери, за кој веќе рековме дека презел од биографијата на авторот многу што како исповедна материја е само една далечна сенка рефлексива на Гетеовиот Вертер. Допирните точки меѓу Гетеовиот образец или прототип на разочараниот човек, со таен печат врз челото и со несфатливи страдања, кој ги потресува чувствителните женски срца и неговиот албански отсјај, Џон Завери, ги откриваме во конфликтните ситуации кога идеалите и стварноста не можат да најдат заеднички јазик. Речено е благовремено дека светската тага

никнала токму врз овој облик на судир на индивидуата со светот и одредената животна средина. Човекот не може да го набљудува мирно, спокојно, рамнодушно, тој не може да се помири со својата ограниченост, ниту пак може да се одрече од своите идеали, па одгледува тажно чувство кон животот и кон своите расположливи сили да се расправи со него. И тој не гледа во животот ништо освен една тешкоразгатлива бесмисленост! Не ја прифаќа целта на егзистенцијата. Не гледа цел достојна за своите сили. Животната стварност им противречи на внатрешните закони на неговата слободна личност.

Значи, имаме во случајот на главниот лик од првиот роман на Стерјо Спасе размисла за човекот во одредено време и во одредена средина. Се размислува со часови, со денови за бескорисноста, за јаловоста на човекот. Се смета дека целта на човекот не е да живее безгрешно, туку да прави помалку грев. Во романот е вклучен преку епизодниот лик на чичко Паси, мудроборец, кој настојува да раздаде совети за добро однесување.

Меѓу поуспешните страници на овој роман спаѓаат токму оние во кои авторот со силата на еден непристорен и речиси, во извесна смисла, суров реализам ги изнесува подробностите од таканаречената Ноќ на Договорот, кога се прави пазар за девојката, т.е. кога таткото на свршеникот дава пари, преку наддавање, се разбира, како најзаинтересиран. Тоа е таа рамка на феудалните рефлексии на животот. Богати се авторските коментари за овие нешта, мошне успешни се описите на свадбата во селото во која учествува, се разбира, сиот регион, скиците за првата медена ноќ и сè она што како етнографски орнамент е вградено во тие пластични описи, иако кај Стерјо Спасе, воопшто, таа фолклорна рамка не претежнува. Таа е ставена во функција на една мера којашто си ја врши својата функција. Така романот „Зошто“ на Стерјо Спасе е дело во кое доминира еден лик. Би рекле, во потполната смисла на зборот дека станува збор за роман на лик. Сè му е подредено нему, сè е во функција на неговото осмислување и нијансирање. Се оперира со еден јазик на допадлива рефлексивност, се демонстрира со раскошна смисла за опсервација, со умеење за проник во сферата на психолошката стварност, се разгрнува богата сугестија на сликовитата реч. Делото и припаѓа на онаа литературна провиниенција што се наречува психолошки реализам, со многу навеи од школата на експресионизмот, тогаш во мода во европскиот литературен контекст, што во тоа време има

богати рефлексии и во балканските литератури, највеќе во Словенија и Хрватска, помалку во овој источен дел на Балканот, но особено го има во албанската литература. Примерот со Мигени е најилустративен. Го има и во бугарската литература, кај Смирненски, кај нас кај Рацин, во неговите стихови пишувани на српски јазик. Важно е да се каже дека во склопот на оваа стилска формација, на експресионизмот, е лоциран почетокот на Стерјо Спасе, со неговиот роман „Зошто“.

Бездруго најважното за литературно-историскиот суд е сознајбата дека младиот автор уште со својот старт во литературата ги посведочува своите вредности на автор со кои понатаму, со своето многудецениско присуство во уметноста на зборот успешно ќе се носи. Во таа смисла допрва ќе престои претставувањето на Стерјо Спасе кај нас и допрва ќе се има предвид дека Стерјо Спасе во еден период на својот развој ќе плати и висок данок на таканаречениот соцреализам, бидејќи сепак Албанија во времето во кое тој живее и твори е прилично изолирана земја и затворена во рамките на литературните процеси во гледиштата на таканаречени порачки во литературата. Така што и неговите романи (дел од нив) претставуваат примери на таквата општествена пресија и со тоа, се разбира, си имаат свои одредени мали минуси.

Ова сметавам дека е потребно во овој миг да се каже, како скромно одбележување на неговата 90 годишнина од раѓањето.